

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК [726:27-523.42]:728.83

ЦЕРКВА, ЯК ЕЛЕМЕНТ СЕРЕДОВИЩНОГО МУЗЕЮ, У МУЗЕЄФІКОВАНИХ ПАМ'ЯТКАХ САДИБНОГО БУДІВНИЦТВА (НА ПРИКЛАДІ САДИБИ КУЛИКОВСЬКИХ, СЕЛО РАКІТНЕ)

Ганна Новікова

Харківська державна академія культури,
Україна, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
e-mail: a.n.fk7@mail.ru

Садибне будівництво Слобідської України періоду поч. XVIII – кін. XIX ст. є одним з яскравих виразів дворянської архітектури у стилі класицизм. Як багатокомпонентний комплекс, дворянська садиба надає матеріал для досліджень з історії України, історичного краєзнавства, архітектури, історії культури, музеєзнавства, соціальної історії, мистецтвознавства тощо [6, с. 195].

Аналіз джерел і наявної літератури з даного питання дозволяє дійти висновку, що тема викликала зацікавлення дослідників здебільшого у формі комплексного аналізу садибного будівництва в історичному чи культурологічному контексті. Важливим джерелом, що використав автор при написанні даної роботи є спогади Г. Лукомського, викладені у роботі «Старинные усадьбы Харьковской губернии» [1].

Комплексний аналіз дворянської садиби відбився у дисертаціях О.Ю. Біррової [4] та М.М. Будзар [7]. Історії виникнення перших маєтків на Слобідській Україні розкрито у роботі О.Ю. Біррової [3], еволюцію українських садиб від замських житлових маєтків до центрів культурного життя висвітлює у своїй статті С.О. Бікетов [2]. Як бачимо, з наведених вище робіт, сільські садиби Слобожанщини поч. XVIII – кін. XIX ст. розглядалися дослідниками комплексно, з історичної або культурологічної точки зору. Щодо робіт, що присвячені садибним церквам як окремому елементу, який має своє

історико-культурне значення потрібно зазначити, що таких робіт небагато. У контексті своїх наукових інтересів О.Ю. Бірровою було зроблено ретроспективний огляд садибних церков Слобожанщини та проаналізовано особливості церковного будівництва регіону [5]. Цікавою роботою є стаття І.В. Погребної, в якій розглядаються садибні церкви Слобожанщини як елемент ландшафтно-паркової архітектури класицизму [9]. Інформація, що стосується сучасного стану безпосередньо садиби Куликовських у селищі Ракітне й Архангело-Михайлівської церкви викладена на Інтернет-ресурсах і власне на сайті храму [10].

Отже, необхідно зазначити, що вивчення садибних церков Слобожанщини, як елементу садибного комплексу, є актуальним у сучасній історичній науці, бо церковне будівництво у цьому регіоні почало вивчатися дослідниками лише з часів здобуття Україною незалежності, коли почали виходити друком праці, що присвячені окремо сільським садибам чи іншим компонентам поміщицького маєтку [5].

Тим не менш, важливими питаннями, що пов'язані з вивченням садибних маєтків і церков Слобожанщини є питання їх збереження та популяризації. Ґрунтовною працею, що присвячена основним тенденціям виникнення ансамблевих і середовищних музеїв, виокремленню їх характеристик та основних методів експонування, проблемам

музеєфікації історико-культурного нематеріального надбання, є робота М.Є. Каулен [8]. Особливості музеєфікації пам'яток архітектури та містобудування розкриті у роботах Д. Ярош [11] та ін.

Метою статті є виокремлення ролі церкви як одного із головних елементів середовищного музею при музеєфікації пам'ятки садибного будівництва.

Історія виникнення селища Ракітне відноситься ще до часів набігів татар на Слобідську землю. Для оборони південних кордонів Московського царства було зведено низку острогів, серед яких були: Балаклея, Ольшани, Водолага й ін. Між цими острогами виникали нові поселення, одним із яких і стало Ракітне, офіційною датою заснування якого є 1699 рік. З початку XVIII ст. тут починається історія роду Куликовських, пов'язана із селищем Ракітне, коли на Слобожанські землі прибуває молдавський дворянин, що стає Харківським полковником, Прокопій Куликовський. Саме він започаткував тут родовий маєток, що належав представникам дворянського роду Куликовських протягом півтора століття [10].

Епіцентром життя нового поселення стала Архангело-Михайлівська церква, перші згадки про яку з'являються у 1712 році. Окрім своїх сакральних функцій, церква була головним місцем масових зборів людей, саме тут козаків благословляли на перемогу, на площі біля церкви зачитували важливі укази, та просто збиралися обговорити останні новини. Від початку церква була дерев'яною, про що згадується у документах при її перебудові 1762 р. [10]. Трохи пізніше, у 1805 р. Архангело-Михайлівська церква стає кам'яною, що пов'язано з капітальною перебудовою дворянського маєтку та церкви за наказом власника, полковника Михайла Куликовського. Тепер вона представляла собою єдиний архітектурний ансамбль разом із садибою [10].

Церква – ротонда у класичному стилі, цегляна, оштукатурена. В основі її плану – округлість з прямокутними ризалітами зі сходу на захід. У східній вписана вівтарна апсида, у західній – гвинтові сходи до хорів. Біля східного фасаду вівтарного ризаліту добудований чотириколонний портик.

Двом крайнім колонам портика відповідають колони біля стіни ризаліту. Основна організаційна споруда – композиція з двох циліндричних об'ємів: внутрішнього високого з арочними отворами у нижній частині, який завершується круглим барабаном, перекритим напівсферичною банею, та зовнішнього – широкого. Архітектура споруди виразна та лаконічна [5].

Під час свого існування, церква неодноразово зазнавала перетворень. Зовнішній вигляд її постраждав спочатку у 1825 р., наступного разу, у 1895 р. при проведенні ремонтних робіт. Було пошкоджено профіль карнизів, унаслідок чого вони мали грубіший вигляд. У фризах тригліфи було залишено лише зі сторони фронтона (чотири замість семи). Постраждали також і купола на церкві та дзвіниці, що була збудована у 1826 р. Замість сферичної їм було надано многокутної форми. Замінили і двотонне зафарбування білою краскою. Раніше білі тяги та колони гарно виділялися на червоному фоні оштукатурених стін [1, с. 72].

Необхідно зазначити, що постраждав і внутрішній вигляд храму: було прибрано с благословення єпископа Амвросія не тільки хори, але і царські врата. Г. Лукомський описує і внутрішнє убранство храму, що збереглося на той момент: решітка аналоя, виконана у стилі ампір; декілька пам'ятників-надгробків (Куликовських); велика срібна люстра, також у стилі ампір; люстра бароко Єлизаветського стилю; місцеві ікони на колонах, посередні, але у старих рамах. Із ікон відмічено Образ Спасителя у срібному окладі [1, с. 73]. Г. Лукомський наголошував, що при побудові садибних церков, імениті господарі не жалкували грошей на внутрішнє убранство храму, все робили по останнім канонам і тогочасній моді.

У радянські часи у храмі був спочатку клуб, а потім у ньому розмістили склад. Лише з 1989 р. храм був переданий громаді віруючих і після довготривалої роботи по його відновленню, він зміг відкрити свої двері для місцевих жителів уже на початку 1990-х рр. [10].

Дзвіниця, що була прикрасою храму, припинила своє існування у 1937 р., коли була розібрана місцевими мешканцями на

цеглу. Г. Лукомський, описуючи її у своїй роботі, зауважував, що вона мала гарніший вигляд ніж сам храм [1, с. 72].

Дворянські садиби, пройшовши еволюцію від заміського будинку заможних людей, до осередку культурного життя, подекуди цілого регіону, є важливим джерелом історико-культурної інформації. Тому однією із головних проблем є проблема музеєфікації ансамблевого комплексу. Саме від вчасної та правильної музеєфікації залежить стан збереженості пам'ятки. На сьогодні, при музеєфікації садибних комплексів необхідно застосовувати середовищний підхід, що стає визначальним наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Його головною умовою є розкриття музейними засобами культурної, історичної та естетичної цінності, адекватне відображення усіх сторін багатогранного світу садиби, в яких архітектура, пейзаж, інтер'єр повинні сприйматися як єдине образно-художнє та філософсько-символічне ціле [8]. Сьогодні, музеєфікація дворянських садиб відбувається в якості цільного організму. Важливий принцип середовищного підходу – це виокремлення культурно-історичних ландшафтів чи заповідників як об'єктів «історичної пам'яті», що несуть соціальну функцію. Сам термін культурно-історичний ландшафт поєднує три головні компоненти: природу, історію, суспільство [8].

Садиба Куликовських має багату історію цілого роду, є свідком історичних подій, а також одним із яскравих представників садибного будівництва Слобожанщини початку ХVІІІ – кінця ХІХ ст., що є пам'яткою архітектури місцевого значення збудованою у стилі класицизму. До наших днів збереглися лише церква, головна та господарська будівлі, бо охорона пам'ятки не здійснювалася належним чином.

За часів Михайла Куликовського при садибі було збудовано конюшню, псарню, пташник, оранжерею, скотний двір, виїзний майданчик. Поруч з домом, був розбитий великий сад з терасами, озерами й альтанками. Садибу прикрашала дубова гай і парк, де росли дивовижні дерева, у тому числі і багато рідкісних хвойних порід. Нажаль, цю мальовничу красу втрачено назавжди [10].

Для даного типу музеїв середовище є головним об'єктом музеєфікації, але музей, як

правило, є вбудованим у живе середовище, є його невід'ємною частиною [8]. Отже, Архангело-Михайлівський храм, як елемент цього середовищного музею є одним із його різновидів, є живим музеєм. Важливою ознакою живого музею є його мінливість. У середовищному музеї неможливе лише зберігання – необхідне постійне відтворення середовища, що й є об'єктом музеєфікації. Він може будуватися на об'єктах, що не вилучені або частково вилучені із середовища побутування, але такий музей продовжує виконувати свої початкові функції у тій чи в іншій мірі [8]. Саме Архангело-Михайлівський храм, будучи пам'яткою архітектури, виконує свої первинні обов'язки, він є зберігачем нематеріальної християнської традиції, що відбувається у ньому під час богослужінь і передається від покоління до покоління, таким чином він уособлює середовищну цінність. Разом з тим, цей храм є пам'яткою архітектури, нехарактерною для Слобожанського церковного будівництва. Адже на Слобожанщині з другої половини ХVІІІ ст. існувало декілька локальних шкіл культового зодчества: Охтирська та Лиманська школи [5]. Виявити храмові комплекси, що належать до цих груп можна за їх архітектурними формами, унікальність Архангело-Михайлівського храму є у тому, що він не належить до архітектурних форм жодної з цих шкіл, він побудований у формі ротонди з колонадою. Цей храм не є прикладом звичайного колекційного музею, що розміщується у пам'ятці архітектури, він відтворює у собі середовище, несе історичну інформацію, викликає почуття історичної співпричетності й є історичним місцем, оскільки на території храму зберігається захоронення дворянського роду Куликовських. Також, у храмі зберігаються ікони середини ХVІІІ ст.: 1) Архангела Михаїла, академічного письма по дереву, 2) дві ікони Св. Миколая, 3) Ікона Богородиці типу Оранти с немовлям Христом на грудях [10].

Таким чином, садиба Куликовських у селищі Ракітному є середовищним комплексом – комплексом об'єктів, що поєднані з урахуванням соціокультурних особливостей, функціонального призначення, поєднаних з ландшафтом. Ці характерні ознаки,

уособлює у собі Архангело-Михайлівська церква, саме вона виконує своє соціокультурне призначення – проводить богослужіння та є місцем духовного життя села, поєднана з ландшафтом, є невід'ємним елементом садибного комплексу. Саме церква є уособленням традицій садибного будівництва середини XVIII ст., бо ще Г. Лукомський зазначав, що великопомісне дворянство вважало обов'язком будувати церкви у своїх маєтках і при своїх дворах [1, с. 16].

Отже, проаналізувавши роль Архангело-Михайлівського храму, як одного із головних елементів середовищного музею у музеєфікованих пам'ятках садибного будівництва, можна зробити висновок, що храм несе у собі історичну, архітектурну та культурну цінність, є зберігачем і відтворювачем нематеріального середовища, що виявляється у християнській традиції та традиціях садибного будівництва середини XVIII ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии / Г.К. Лукомский. – Петроград, 1917. – Ч. 1. – 104 с.
2. Бікетов С.О. Еволюція української садиби II пол. XVIII – сер. XIX ст. (від палацово-паркового ансамблю вельможі до «пріюту» дворянської інтелігенції) / С.О. Бікетов // Проблеми розвитку міського середовища. –

2015. – Вип. 2. – С. 111-130.

3. Бірнова О.Ю. Заснування перших маєтків у Слобідській Україні / О.Ю. Бірнова // 36. наук. пр. Серія: істор. та географ. / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2006. – Вип. 23 – С. 145-152.
4. Бірнова О.Ю. Поміщицькі садиби Харківської губернії (перша половина XVIII – початок XX століття): автореф. дис.... к. і. н.: 07.00.01 / О.Ю. Бірнова. – Х., 2009. – 20 с.
5. Бірнова О.Ю. Ретроспективний огляд садибних церков Слобожанщини / О.Ю. Бірнова // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 35. – С. 38-45.
6. Будзар М.М. Дворянська сільська садиба Лівобережної України XIX століття у сучасних історико-краєзнавчих дослідженнях / М.М. Будзар // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди]. Серія: «Історія та географія». – 2010. – Вип. 38. – С. 194-199.
7. Будзар М.М. Дворянська сільська садиба Лівобережної України XIX ст.: типологія та еволюція культурних форм: автореф. дис.... к. і. н.: 26.00.01 / М.М. Будзар. – К., 2009. – 19 с.
8. Каулен М.Є. Музеефикация историко-культурного наследия России / М.Є. Каулен. – М., 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readanywhere.ru/kaulennariya/books/muzeefikaciya-istoriko-kulturnogo-naslediya-rossii/141615/Trial>
9. Погребная І.В. Усадебные церкви Слобожанщины как элемент ландшафтно-парковой архитектуры классицизма к. 18 – н. 19 в. / І.В. Погребная // Науково-теорет. здобутки Слобід. Укр.: філософія, релігія, культура – Х., 2000. – С. 111-114.
10. Сайт храму Архангела Михаїла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rakitnoe.mrezha.ru/history.html>
11. Ярош Д. Оперування поняттям «музеефікація» в пам'яткоохоронній сфері / Д. Ярош // Українська академія мистецтва. – 2013. – Вип. 21. – С. 157-166.

Новікова Ганна Церква, як елемент середовищного музею, у музеєфікованих пам'ятках садибного будівництва (на прикладі садиби Куликовських, село Ракітне)

У статті розглядається застосування середовищного підходу, як одного із провідних методів музеєфікації садибних комплексів. Характеризується роль церкви як одного із головних елементів середовищного музею при музеєфікації пам'ятки садибного будівництва.

Ключові слова: садибний комплекс, Ракітне, церква, архітектура, середовищний комплекс

Новікова Анна Церковь, как элемент средового музея, в музефицированных памятниках усадебной застройки (на примере усадьбы Куликовских, село Ракитное)

В статье рассматривается применение средового подхода, как одного из ведущих методов музеефикации усадебных комплексов. Характеризуется роль церкви как одного из главных элементов средового музея при музеефикации объекта усадебной застройки.

Ключевые слова: усадебный комплекс, Ракитное, церковь, архитектура, средовый комплекс

Novikova Hanna The Church, in monuments manor building as an element of the immersional museum (Kulikov's estate, village Rakitne)

The application of immersional approach as one of the leading methods manor museumification is studied in this article. The role of the church as one of the main elements of the immersional museum in a process of manor museumification is characterized.

Key words: manor area, Rakitne, church, architecture, immersional complex

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор